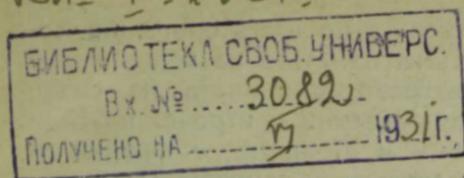

Омьгашитькъ ошь сѣ. Уг. Преледъ
кн. Г. 1931.

~~III 9-108~~
II 1809

Проф. С. С. Бобчевъ

Ф. М. Достоевски. — Първи книжовни стъпки. — Достоевски за славянството и България. — Лични спомени.

На 28 януарий 1881 г. въ деветъ часа вечеръта, въ кжщцата № 5 на Кузнечния мостъ (въ Петроградъ) произлѣзла покъртителна гледка. На единъ диванъ, съ глава, обвита върху възглавница, освѣтенъ отъ една лампичка, лежалъ Достоевски; изъ отворенитѣ му уста се счувало слабо хъхрене. . . Веждитѣ му били наведени и намръщени, сякашъ отъ силни страдания. Лицето му било измжчено и запалено отъ нѣкакъвъ огънь, отъ мъжа съзнателна; физическа мъжа се незабелязвала. — „Та нему се щѣше още да поживѣе; животътъ току-що му се усмихваше, — се чували думитѣ на жена му, — той се надѣваше още тъй много да каже. . . И намъ бѣ взело да поолеква. . . А сега! . . .“

И Достоевски следъ малко издъхва. Неговата смъртъ бѣ цѣло събитие въ Русия. Да, цѣло събитие. Никому отъ рускитѣ писатели не се е падало таквозъ общо, горещо съчувствие, такова дълбоко уважение. Хора отъ всички състояния се притискали въ кжщцата, гдето живѣялъ славниятъ покойникъ. Литератори, чиновници, високопоставени дами и простъ народъ отивали да се покланятъ на смъртнитѣ останки на тогозъ, който е не знаялъ класи, партии и разлики въ състоянията.

Но смъртъта на Достоевски не заличи неговато проповѣдь, творчество, защото гениитѣ и пророцитѣ сж безсмъртни. . . А Достоевски бѣше и великъ руски писателъ, всечеловѣчески гений и славянски пророкъ. . .

Въ началото на тази година се изпълниха 50 години отъ смъртъта на великия и генияленъ художественъ писателъ. Въ това време неговото име и неговитѣ творения извикаха удивление на цѣлъ културенъ свѣтъ. Тѣ бѣха преведени на всички по-главни езици. Тѣ бѣха тълкувани, анализирани, произнасяни. Единъ Ничше, този гордъ свърхчело вѣкъ, не се стѣсни да каже, че той много нѣщо е научилъ отъ гениялния Достоевски

Руската емиграция, разпръсната по цѣль свѣтъ, не можеше да остане неотзивчива къмъ паметъта на великия писателъ, тя взе инициативата. Петдесетгодишнината на смъртъта му се чествува въ всички културни центрове на Континента. Нѣкъжде — въ Парижъ и Лондонъ — френци и нѣмци прославиха бележититѣ заслуги на гениялния творецъ, недостигнатъ религиозенъ мислителъ, вѣрующъ пророкъ и апостолъ.

И у насъ по този случай паметъта и дѣлото на Достоевски се почете надлежно. Единъ Комитетъ, съставенъ отъ учени и писатели, представители на Съюза на българскитѣ писатели, на рускитѣ Академически сдружения въ България и на Съюза на рускитѣ писатели и журналисти, уреди тържествени събрания въ голѣмия салонъ на Академията на наукитѣ на 22 и 23 мартъ¹⁾. Споредъ програмата, на менъ бѣше направена честъта да ми се даде думата, за да кажа „Впечатленията си отъ речъта на Достоевски, произнесена по случай на Пушкиновитѣ тържества въ Москва въ 1880 г. — Лични спомени“. Моето боледуване не ми позволи да се явя и да изпълня своя дѣлгъ, — но азъ съобщихъ на Председателя на Комитета Т. Г. Влайковъ, че ще се постарая да направя моитѣ спомени достойние на българската публика. Това правя сега.

При това, азъ считамъ, за неизлишно преди да изложа моитѣ лични спомени, да дамъ и нѣколко бележки, които, чини ми се, очертаватъ макаръ и бледно, нѣкои моменти отъ живота и дѣлото на великия художникъ, творецъ и пророкъ.

Тѣзи моменти сж :

1. Първитѣ стѣпки на Достоевски въ книжовното поле.

¹⁾ Този Комитетъ състоеше отъ следнитѣ лица: проф. М. Арнаудовъ, проф. И. А. Базановъ, проф. П. М. Бицилли, проф. С. С. Бобчевъ, Д-ръ Н. С. Бобчевъ, Г. Волошинъ, проф. Б. Йоцовъ, проф. Д. Кацаровъ, Н. О. Масалитиновъ, проф. М. Г. Попруженко, Н. В. Пр. Соф. м-тъ г. г. Стефанъ, Д-ръ М. Стояновъ, А. И. Феодоровъ, протопрезв. Г. И. Шавелски. Програмата на дветѣ тържествени събрания бѣше: на 22 мартъ 10¹/₂ часа пр. пл. 1. Встѣпителни думи отъ Председателя на Комитета Т. Г. Влайковъ; 2. Впечатления отъ речъта на Достоевски, произнесена по случай Пушкиновитѣ тържества въ Москва (1880). — Лични спомени отъ проф. С. С. Бобчевъ; — 3. Достоевски като религиозенъ и националенъ мислителъ отъ проф. М. Арнаудовъ; — 4. Достоевски и освобождението на България отъ проф. М. Г. Попруженко.

На 23 мартъ, 6 часа сл. пл.: 1. Творческата индивидуалност на Достоевски отъ проф. П. М. Бицилли; — 2. Четене кжсове отъ произведения на Достоевски отъ Н. О. Масалитиновъ, О. Краснопольска и др.

2. Достоевски за славянството и за България. — А следъ това следватъ :

3. Моитъ лични спомени за историческата речъ на Достоевски по случай на Пушкиновитъ празненства въ Москва (юн. 1880 г.).

1. Първитъ книжовни стъпки на Достоевски.

Достоевски, синъ на московски лѣкарь, се родилъ въ 1821 г. 30 октомврий въ челядь сравнително състоятелна, а се помина въ 1881 г. въ съвсемъ бедно положение. Той умрѣ сиромасъ, но остави толкова богато литературно съкровище не само на Русия, но и на цѣль свѣтъ, съ драгоценнитѣ, съдържани въ неговитѣ художествени произведения. Той се учи за инженеръ, но неговиятъ вжтрешенъ миръ, неговитѣ стремежи и копнежи бѣха устремени къмъ творчество, което да възсъздаде, да упъти и превъплѣти за висши идеали, да възроди падналото, откакъ му се посочи падението. Въ това именно се състои, чини ми се, и съществена характеристика въ художествената дейность на Достоевски.

Додето Гончаровъ, Островски, Тургеневъ, даже Толстой, само описватъ, рисуватъ майсторски, правятъ едно великолепно изображение на руското общество въ неговия исторически сложилъ се бигъ, Достоевски схваща падението и посочва пътъ за издиганието.

Въ всички творения на Достоевски, проникнати отъ дълбокъ усѣтъ за продигане на човѣка и психологически неподражаемъ анализъ, той зове къмъ издигъ, къмъ спасение падналитѣ, или падащигѣ; зове къмъ свестяване общество и народътъ, човѣчеството. Чертитѣ отъ високо художество се смѣсватъ съ черти отъ моралъ, философия и религия. Въ всички свои произведения той твори, възпитва, пророкува. И въ една арелигиозна епоха неговитѣ творения съставятъ религиозна епопея съ всички бъркотии на времето.

Великитѣ таланти сж извънредно скромни. Ето какъ описва той своя литературенъ дебютъ :

Това било на 1845 година. Отъ една страна писателското честолубие обхващало душата на младия Достоевски до немай-къде силно, а отъ друга страна той се не решавалъ да издаде така скоро своето първо произведение. Какъ да се удовлетворятъ тѣзи два вжтрешни гласове; какъ да стане първата стъпка! Това сж минути, днене, часове, презъ които преминава всѣки книжовникъ. И тѣзи минути сж събитие въ живота му. Събитие, може би най-велико, и затова паметно и незабравимо. Достоевски подиръ трийсетъ и повече години е описалъ така живо и така великолепно първия си прощъпалникъ въ книжнината, щото най-добре е да

предамъ този епизодъ отъ живота му изцѣло, както се намѣрва въ първия брой на неговото списание „Дневникъ писателя“ (стр. 21—24).

„Азъ живѣяхъ въ Петербургъ, бѣше се минало година откакъ бѣхъ напусналъ инженерската си служба и самъ безъ да зная защо, съ най-неопредѣлени цели. Бѣше май месецъ 1845 година. Въ началото на зимата азъ подкачихъ изведнѣжъ „Бѣднитѣ люде“, моята първа повесть, безъ да бѣхъ написалъ до тогазъ друго що и да било. Като свършихъ повестъта, азъ не знаяхъ, какво да правя съ нея и кому да я дамъ. Литературни приятелства азъ нѣмахъ, освенъ само Д. В. Григоровича, но и той сжщо не бѣше още написалъ освенъ една кжса статия въ единъ сборникъ подъ заглавие: „Петербургскитѣ арманшики (т. е. лантернаджии). Чини ми се, той се сбираше тогазъ да върви у дома си, на село, а временно живѣеше у Некрасова (известния руски поетъ). Като дойде при мене, той ми каза: „Донесете ми ржкописа“ (самъ още не бѣше го челъ): Некрасовъ смѣта до година да издаде сборникъ, азъ ще му го покажа“. Азъ го занесохъ, видѣхъ Некрасова за минутка, подадохме си единъ другиму ржка. Досрамя ме отъ мисълъта, че азъ съмъ дошелъ съ свое съчинение и си отидохъ скоро, скоро, безъ да продумамъ ни дума съ Некрасова. Азъ малко мислѣхъ за сполука, а отъ партията на „Отечествения записки“, както тогазъ казваха, азъ се бояхъ. Бѣлински, т. е. съчиненията му, азъ бѣхъ челъ вече нѣколко години съ увлѣчение, но той ми се виждаше страшенъ и мраченъ и — „ще подиграе той моитѣ „Бѣдни люде!“ — мислѣхъ си. Не навремени само азъ ги писахъ съ страсть, съ сълзи — „нима всичко това, всички тѣзи минути, които азъ преживѣхъ съ перото въ ржце, надъ тази повесть, — нима всичко това е лъжа, миражъ, невѣрно чувство? Но мислѣхъ азъ така, разбира се, само навремени, въ нѣкои минути, а съмнителността незабавно ме посещаваше. Въ този день, когато азъ дадохъ ржкописа си, отидохъ нѣкжде далечъ при единъ отъ по-напрежнитѣ си другари; цѣлата нощъ ние говорѣхме съ него за „Мъртвитѣ души“ (на Гоголя) и ги четохме, не помня кой пжтъ. Тогазъ това се случваше между младежъта; събиратъ се двама или трима: „А, не обичате ли, господа, да почетемъ Гоголя“ кажатъ, седнатъ и четатъ, и дори цѣлата нощъ. Тогазъ отъ младитѣ твърде мнозина като че бѣха проникнати отъ нѣщо и като че нѣщо очакваха. Върнахъ се у дома си по 4 часа въ бѣлата, свѣтлива като день, петербургска нощъ. Бѣше прекрасно това време, и, като влѣзохъ въ квартирата си, азъ не легнахъ да спя, а отворихъ, прозореца и седнахъ до него. Изведнѣжъ чувамъ звънчето което ме извънредно очуди, и ето: Григоровичъ и Некрасовъ хвърлятъ се да ме прегръщатъ, въ съвършенъ въз

торгъ и двамата току що не плачатъ. Тѣ се върнали вечерята у дома си, взели ржкописа и подкачили да четатъ за проба: „отъ десетъ страници ще се познае“; но откакъ прочели 10, решили да прочетатъ още толкозъ, а после, като се увлѣкли, седѣли вече цѣлата нощъ до съмване, като четѣли нависоко и се изреждали, когато едина се уморявалъ. — „Чете той за смъртта на студента“ — разказваше ми отпосле насаме Григоровичъ — и изведнѣжъ азъ виждамъ въ това мѣсто, дето бащата тича подиръ носилото, гласътъ на Некрасова се пресича, веднѣжъ и дваждъ и тогачасъ се сдържа, удря съ юмрукъ по ржкописа: „Ахъ, да го!“ Това за васъ и, така цѣлата нощъ“. — Когато свършили (седемъ печатни коли), то съ единъ гласъ решили тогачасъ да дойдатъ при менъ: „и какво като спи, ние ще го разбудимъ; това е по-високо отъ сънътъ!“ — Отпосле, когато азъ се вгледвахъ въ характера на Некрасовъ, азъ често се чудѣхъ за тази минута: характерътъ му бѣше затворенъ, почти мнителенъ, предпазливъ, малко съобщителенъ. Така поне той ми се представяше всѣкога, така щото минутата на нашата първа среща наистина бѣше проявление на най-дълбоко чувство. Тѣ тогазъ останаха при мене до половинъ часъ и въ половинъ часъ Богъ знай колко нѣщо изприказвахме, като се разбирахме отъ полудумици, съ възклицания, като все бързаха, говорѣхме и за поезията и за правдата, и за „тогавашното положение“, разбира се и за Гоголя, като цитирахме цѣли страници изъ „Мъртвитѣ души“, но най-много приказвахме за Бѣлински. — „Азъ днесъ ще му занеса вашата повесть, днесъ и вие ще видите, — та той е човѣкъ и какъвъ човѣкъ! Ето вие ще се запознаете и ще видите, каква душа е!“ — възторжено говорѣше Некрасовъ, като ме тупаше и клатѣше раменетѣ ми съ две ржце. „Ха, сега спете, спете си и ние отиваме, а утре при васъ!“

Само това оставаше, да мога да заспя подиръ тѣхъ! Какъвъ възторгъ, какъвъ успѣхъ, а главното бѣше скжпото чувство, полу-ясно: нѣкой сполучи; ехъ, похваляватъ го, посрѣщатъ го съ добъръ отзивъ и поздравляватъ, а тѣзи се затекли съ сълзи, въ 4 часа сутринята, да ме будятъ, защото това било по-високо отъ съня... то бѣ прекрасно!“ Ето какво мислѣхъ азъ; че какъвъ тукъ сънъ!

„Некрасовъ занесълъ ржкописа на Бѣлински въ сжщия день. Той благоговѣеше предъ Бѣлински и, струва ми се, отъ всички най-много го обичаше презъ всички си животе. Тогава още Некрасовъ нищо не бѣше написалъ отъ такъвъ размѣръ, както скоро му се удаде, следъ година, да направи това... „Новъ Гоголь се появи!“ — завикалъ Некрасовъ, като влѣзълъ при него съ моитѣ „Бедни люди“. — „У васъ Гоголитѣ растатъ като гжби“ — строго отвърналъ Бѣлински, — но взелъ ржкописа. Когато Некрасовъ пакъ отишелъ при

него надвечерь, Бѣлински го срѣсналъ „просто съ вълнение:“ „Доведете го, доведете го, по-скоро!“

„И ето, което ще рече на третия день, заведоха ме при него. Помня, че при първия погледъ, ме порази вънкашноста му, носа му, челото му; азъ си го представяхъ, не знамъ защо, съвсемъ другъ. — „Този страшенъ и ужасенъ критикъ“. Той ме посрѣсна извънредно важно и сдържано. „Какво ще се прави, види се така и прилича“, помислихъ си азъ. Но не се мина ни минута, когато всичко се преобрази: важноста била не негова, на лицето, не на великия критикъ, който срѣща 22-годишното начинающе писателче, а така да се каже отъ уважение къмъ тѣзи чувства, които той искаше да ми излѣе, колкото се може по-скоро, къмъ тѣзи важни думи, които извънредно бързаше да ми каже. Той заговори пламенно, съ горещи очи: „Та вий разбирате ли сами, — повтаряше ми той нѣколко пѣти, и като извикваше по обикновеному, — какво сте тукъ написали! Вий само съ непосредствено чувство, като художникъ сте могли да напишете това нѣщо; но пообмислили ли сте вий сами тази страшна правда, на която ни насочвате? Не може да бжде, щото вий, въ вашитѣ двайсетъ години, да разбирате всичко това. Та този вашъ злочестъ чиновникъ, та той до тамъ се наслужилъ и до тамъ се докаралъ самичкъ, че и за нещастенъ не смѣе да се смѣта отъ падналостъ и почти за волнодумство счита най-малката жалба, даже правдинитѣ на нещастieto не смѣе да си признае и, когато добриятъ чловѣкъ, неговиятъ генералъ, му дава тѣзи сто рубли — той е смазанъ, унищоженъ отъ изумление, какъ може да пожелае таква нѣщо Тѣхно Превъзходителство, и то не Негово Превъзходителство, ами Тѣхно Превъзходителство, както се изражава у васъ. А тази откъсната петелка, а тази минута на цѣлуването на генералската ржчица, — тукъ вече не съжаление къмъ този злочестъ, а ужасъ, ужасъ! Въ тази благодарностъ е ужаса му! Това е трагедията! Вий сте се доsegnали до самата сжщностъ, показали сте изведнѣжъ най-главното. Ний, публициститѣ, и критицитѣ, само разсжждаваме, ние се стараемъ съ думи да разяснимъ това, а вий — художникъ, съ една черта, изведнѣжъ въ образа показвате на основата, за да може да се пипне съ ржка, за да разбере безъ трудъ и изведнѣжъ и читателтъ, който не разсжждава! Ето тайната на художественността, ето правдата въ изкуството! Ето служението на художника на Истината! Вамъ правдата се е открила и възвестила като художнику, дала ви се е като даръ и оставайте вѣрни и бждете великъ писателъ! . . .“

* * *

Тъй почна своето велико дѣло гениялниятъ писателъ, който единъ день бѣше сжденъ и осжденъ на смъртъ за участие въ бунта на Петрашевски противъ правителството и който бѣше изправенъ за застрелване — когато дойде помилването му и замѣняването смъртното наказание съ ка-торга въ Сибирь.

Болниятъ Достоевски се върна отъ Сибирь и продължи до края на живота си безъ ропотъ да твори онѣзи дивни художествени работи, каквито бѣха: *Мъртвиятъ домъ*, *Униженитъ и оскъбенитъ*, *Престѣпление и наказание*, *Идиотъ*, *Бъсове*, *Братя Карамазови*.

Като общественикъ той се отличи съ голѣмия си публицистиченъ талантъ, проявенъ блѣскаво въ „*Дневникъ писателя* (1876—1880)“.

II. Достоевски, Славянството и България.

Единъ великъ мислителъ, философъ и дълбокъ психологъ — художникъ, като Достоевски не е могълъ да не за-сегне и славянството въ свръзка съ сждбата — настояща и бждеща — на Русия. Не на едно мѣсто въ своитѣ художествени творения и въ своя „*Дневникъ писателя*“ той говори за славянството въ свръзка съ Русия и обратно. Славянската идея, обаче, у Достоевски е поставена на една извънредно широка основа; тя е свръзана съ религията, съ православieto и съ сждбата му, съ цѣлото челоуѣчество и съ него-вото бждеще.

Особено ярко Достоевски засѣга славянския въпросъ въ свръзка съ сръбско-турската и после съ освободителната за България войни. Достоевски не е билъ противъ войната, както нѣкои отъ тѣй нареченитѣ въ Русия „западници“. За него войната издига енергията, духа на народа, помага да се развие взаимното разбиране на хората и е „благородно оржде за противене на злото съ сила“. Въ освободителната война Достоевски е гледалъ зарята на онова, което той е блънувалъ — славянското всеединение, всеединение духовно, вѣрско, като предисловие къмъ съединението общо-челоуѣческо.

Противно на мнението на Толстой въ „*Анна Каренина*“, Достоевски намѣрва, че Русия, като главна и първенствующа представителка на славянството, не е могла и не може да стои съ скръстени рѣце предъ злочестинитѣ и страшнитѣ бедствия на балканскитѣ славяни, на тѣзи православни християни, изъ срѣдата на които преди столѣтия лжчътъ на християнството е дошелъ и е озарилъ, осветилъ и направилъ културенъ руския народъ, издигналъ високо руската държава. При всичко, че въ своитѣ пророчества за бждещитѣ

нешастия на Русия той вижда и катастрофи, все пакъ, въ своето прозрение той намѣрва, че Русия съ славянството, ще каже ново слово за цѣлъ свѣтъ, за жестокото прераждане.

За своитѣ отношения къмъ славянската идея, или за своето славянофилство, ето какво ни казва самъ Достоевски (вж. „Дневникъ писателя“, 1877 юлий-августъ, гл. II — „Признанія славянофила“):

„Много мои убеждения сж чисто славянофилски, макаръ, може би, и да не съмъ напълно славянофилъ. До сега славянофилитѣ разбиратъ различно. За едни, даже и сега, славянофилството, както въ старо време, напр. за Бѣлински, означава само квасъ и рѣпа. Бѣлински, *действително*, не отиваше по-нататкъ въ разбирането на славянофилството. За други (и нека бележимъ за твърде мнозина, ако не за повечето даже славянофили) славянофилството означава стремление къмъ освобождението и обединението на всички славяни, подъ върховното начало на Русия — начало, което може би даже не е строго политическо. И, най-после, за трети славянофилството, освенъ туй обединение на славянитѣ подъ началото на Русия, означава и заключава въ себе си духовенъ съюзъ въ това, че наша велика Русия, начело на обединенитѣ славяни, ще каже на всичкия свѣтъ, на всичкото европейско челоуѣчество и на цивилизацията своето ново, здраво и още нечувано отъ свѣта слово. Туй слово ще бжде казано за благото и наистина вече въ съединение на цѣлото челоуѣчество, чрезъ новъ братски свѣтовенъ съюзъ, началата на който лежатъ въ гѣния на славянитѣ, а преимуществено въ духа на великия руски народъ, толкозъ много страдалъ, толкозъ много вѣкове обреченъ на мълчание, но всѣкога заключаващъ въ себе си велики сили за бждещето разяснение и разширение на много горчиви и най-сждбоносни недоразумения на западно-европейската цивилизация. Ето къмъ този отдѣлъ на убедени вѣрующии принадлежа и азъ“.

Като говори за започнатата освободителна за насъ война, Достоевски изказва пълно убеждение, че тази „велика война за великъ подвигъ рано ли, късно ли, безъ да се гледа на всички временни несполуки, които отдалечаватъ разрешението на дѣлото, ще бжде непремѣнно докарана до край, макаръ даже и да не се доведе до пѣленъ и вѣжделенъ край именно въ сегашната война“. Достоевски подчертава, че Европа не само не вѣрва на безкористието на Русия, но може дори да открие война, макаръ тайно, въ очаквание на явна война. За Европа е съвсемъ непонятно, какъ може да се предприеме война безъ лична полза за нея. Ето защо поведението на Русия се взема отъ Европа не само като варварско и като глупостъ, но даже и за безнравственъ фактъ. И въ Европа се радватъ, когато чуватъ за пораже-

нието на Русия. А когато върви работата към сполука, тѣ отдавна се приготвяват да употрѣбятъ всички сили, за да извлѣкатъ за себе си полза отъ сполукитѣ на Русия. По-го-лѣма полза отколкото би желала да получи Русия.

„Великиятъ източенъ орелъ литна надъ свѣта, като блѣщи съ дветѣ си крила на върховетѣ на християнството; не да покорява, не да добива, не да разширява границитѣ иска той, а да освободи, да възстанови угнетенитѣ и забравенитѣ, да имъ даде новъ животъ за тѣхно благо и за благо-гото на чловѣчеството“.

Въ „Обясненията“ къмъ своята Пушкиновска речъ, Достоевски, като тълкува думитѣ на славянофила Из. Сергѣевичъ Аксаковъ, който каза, че речта на Д. е „събитие“, обяснява: „Тука (на тържественното събрание за прослава на Пушкина) славянофилитѣ направиха стъпка къмъ примирение съ западницитѣ; защото славянофилитѣ заявиха всичката законностъ на стремленията на западницитѣ въ Европа, всичката законностъ даже на най-крайнитѣ увлѣчения и изводи и обясниха тази законностъ съ чисто руското стремление, съпадаемо съ самия духъ народенъ . . . Тукъ бѣше обявено, че всичкитѣ недоумения между дветѣ партии и всичкитѣ зли препирания между тѣхъ до сега сж били само едно голѣмо недоразумение. Ето това може да се каже че бѣше събитие, защото представителитѣ на славянофилството тука тозъ часъ подиръ моята речъ напълно се съгласиха съ всичкитѣ мои изводи, а азъ сега заявявамъ — а заявихъ го и въ самата моя речъ — че честта на тая нова стъпка, тази заслуга на новото, ако щете, слово никакъ не ми принадлежи, а принадлежи на цѣлото славянофилство, на всичкия духъ и направление на нашата партия. И туй всѣкога бѣше ясно за тѣзъ, които безпристрастно вникваха въ славянофилството, че идеята, която азъ изказахъ, ако не бѣше изказвана, то бѣше показвана отъ тѣхъ, славянофилитѣ. А азъ само съумѣхъ навреме да уловя минугата. Сега ето заключението ми: ако западницитѣ приематъ нашия изводъ и се съгласятъ съ него, то прѣко, разбира се, ще се унищожатъ всички недоразумения между дветѣ партии, тъй че западници и славянофили нѣма да иматъ за какво да спорятъ, както се изрази Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ, тъй като отъ нине всичкото е разяснено.

*

Въ освобождението на България отъ Русия, Достоевски вижда едно дѣло на самопожертвувание, дѣло безкористно. Той не крие своитѣ опасения, че освободенитѣ единъ день ще се отгърсятъ отъ руското покровителство и нѣма да признаватъ доброто, което имъ е направено. Въ „Дневникъ пи-

сателя“, въ навечерието на Санъ-Стефанския договоръ, той заговорва за предстоящото разрешение, макаръ и не напълно, на славянския въпросъ“. Да си въобразимъ, казва той, че съ усилията и кръвта на Русия славянитѣ сж вече свободни, турската империя вече не съществува, че Балканскиятъ п-овъ е освободенъ и живѣе новъ животъ... Трудно е да се предвиди, въ какъвъ размѣръ ще се появи България, какво ще стане съ Босна-Херцеговина, въ какви отношения ще влязатъ съ новоосвободенитѣ славянски народи, напримѣръ, ромѣнитѣ и гърцитѣ?“

И, като заключение на своитѣ разсждения, той казва: 1) „Кога да е всички славянски племена на Балканския полуостровъ ще се освободятъ и ще заживѣятъ новъ, свободенъ и може би независимъ животъ. Но има и 2. —Ето това второто, което безъ съмнение ще се сбдне, ми се искаше отдавна да кажа.

Това второто именно се състои въ туй, че, по моето вътрешно пълно и непреодолимо убеждение, Русия не е имала и не ще има таквизъ ненавистници, завистници, клеветници и дори открити врагове, както всички тѣзи славянски племена, току-що освободени отъ Русия и съ съгласието на Европа признати за свободни. Нека не ми се възразява, да не се оспорва, да не викатъ противъ мене, че азъ преувеличавамъ, и че азъ съмъ ненавистникъ на славянитѣ. Напротивъ, азъ много обичамъ славянитѣ, но не ще се защищавамъ, защото зная, че всичко тъй ще стане, както азъ говоря. И то не поради низкия неблагоприятенъ характеръ на славянитѣ, съвсемъ не, — въ този смисълъ характерътъ имъ е както на всички — само заради това, че тѣзи нѣща въ този свѣтъ другояче не ставатъ. Не ще се простирамъ надълго, но зная, че поради това, ние трѣбва да се приготвимъ за това. Ще започнатъ следъ освобождението си своя новъ животъ, повтарямъ съ това, че ще изпросятъ отъ Европа — Англия, Германия — гаранция и покровителство за тѣхната свобода. И, макаръ въ концерта на европейскитѣ държави да бжде и Русия, но тѣ ще направятъ това, за да се защитятъ отъ нея. Тѣ ще започнатъ съ това: да убедятъ себе си, че не дължатъ на Русия и най-малката благодарностъ и, че тъкмо наопаки, благодарение на европейската намѣса при сключването на мира, тѣ сж се спасили отъ нейното властолюбие; ако не би се намѣсила Европа, то Русия, отнемайки ги отъ турцитѣ, тозъ часъ би ги глътнала за разширение на своитѣ граници и за създаване на велика всеславянска държава, за поробване на славянитѣ отъ хищното, хитро и варварско великоруско племе. Дълго, о, дълго време не ще бждатъ тѣ въ състояние да признаятъ безкористието на Русия и великото, свящото и нечувано издигане знамето на великитѣ идеи, тѣзи идеи, които даватъ животъ на човѣка и безъ които

човѣчеството, ако престанатъ да живѣятъ въ него, би се вкоченило, би се обезобразило и погинало въ язви и безсиліе;

Ще признаятъ ли славянитѣ освободителната война за великъ подвигъ? За нищо на свѣта нѣма да признаятъ! Напротивъ, ще изложатъ като политическа, а после като научна истина, че ако презъ последнитѣ сто години не би била освободителката Русия, то тѣ отдавна сами би съумѣли да се освободятъ отъ турцитѣ, било съ доблестъта си или посрѣдствомъ Европа. която, ако не бѣше Русия, не само че не би имала нѣщо противъ освобождението имъ, но и сама би ги освободила. Това хитро учение сжществува и сега може би у тѣхъ, но по-после то непремѣнно ще се развие въ политическа и научна аксиома. Не само това, но дори за турцитѣ ще говорятъ съ по-голѣмо уважение отколкото за Русия. Може би цѣло столѣтие, или още повече тѣ ще треперятъ за своята свобода и ще се боятъ отъ властолюбието на Русия; тѣ ще се увѣртятъ около европейскитѣ държави, ще клеветятъ Русия, ще интригуватъ противъ нея. О, азъ не говоря за отдѣлни лица: ще има такива, които ще разбератъ, що е значила, що означава и какво ще значи въ бждещъ Русия за тѣхъ. Тѣ ще разбератъ всичкото величие и свѣтостъ на руското дѣло и на великата идея, чието знаме Русия издига предъ човѣчеството. Но особено въ началото тѣзи хора ще бждатъ въ такова жалко малцинство, че ще се говори и тръби по цѣлъ свѣтъ, че тѣ сж образовани племена, способни за най-висша европейска култура, а въ сжщото време да се говори, че Русия е напотивъ страна варварска, мраченъ северенъ колосъ, дори не отъ чиста славянска кръвъ, гонителъ и ненавистникъ на европейската цивилизация. У тѣхъ безъ съмнение ще има отъ самото начало конституционно управление, парламенти, отговорни министри, оратори, речи. Всичко това ще ги твърде много радва и възхищава. Тѣ ще се възторгаватъ, като четатъ въ парижкитѣ и лондонски вестници телеграми, съ които се съобщава на цѣлъ свѣтъ, че, следъ продължителна парламентарна буря, накрай е паднало министерството въ България и се е съставило ново министерство отъ либералното болшинство и че нѣкой си тѣхенъ Иванъ Чифтикъ се е сгласилъ да вземе портфейла на министъръ президентъ. Русия трѣбва сериозно да се приготви за това, да види, какъ всички тѣзи освободени славяни съ упоение ще се втурнатъ къмъ Европа, ще се заразятъ съ политически и социални форми до степенъ да загубятъ собствената си личностъ и, по такъвъ начинъ, ще трѣбва да преживѣятъ единъ дълъгъ периодъ на европеизъмъ, преди да постигнатъ нѣщо за обособяването си като славяни и за славянското си призвание къмъ човѣчеството. Между това, тѣзи славянски земици вѣчно ще сж въ свада, вѣчно ще си завидватъ и ще интригуватъ

една противъ друга. Разбира се, въ минута на сериозна беда, тѣ всички ще се обръщатъ за помощъ къмъ Русия... И всѣкога, но разбира се въ минута на беда, а не по-рано, тѣ ще усѣщатъ инстинктивно, че Европа е естествения врагъ на тѣхното единство, била е и ще остане винаги таквазъ и, че тѣ, ако сжществуватъ на свѣта, то непремѣнно — защото има единъ огроменъ магнитъ — Русия, която, като ги привлича непреодолимо къмъ себе си, запазва тѣхната целъ и единство“.

И Достоевски продължава да пророкува, че безъ Русия единството на славянитѣ би изчезнало. Русия все ще се мжи да мири и да вразумява славянитѣ, може би даже да извади за тѣхъ ножъ при случай. „О, разбира се, Русия винаги ще съзнава, че центърътъ на славянското единство е тя, че ако живѣятъ славяни съ свободенъ националенъ животъ, то е, защото тя го е искала и че го иска, че тя е свършила и създаде всичко“.

Подиръ туй Достоевски разгледва, какви ползи ще излѣзатъ отъ това за Русия. И той казва, че „Русия ще се отнесе съ пълно безкористие и съ това ще победи и ще привлече къмъ себе си славянитѣ, тѣ ще внесатъ много нови, нечувани елементи въ руския животъ, ще разширятъ славянството на Русия, душата на Русия, ще повлияятъ даже на руския езикъ, литература, творчество, ще обогатятъ Русия духовно и ще ѝ посочатъ даже нови небосклони. Това изгледва на учено увлѣчение, въ всѣки случай нѣщо подобно несъмнено ще стане“.

III. Личнитѣ ми спомени за историческата речъ на Достоевски по случай на Пушкиновитѣ празненства въ Москва

Това бѣше въ началото на м. юний 1880 г. Бѣхъ студентъ въ юридическия факултетъ при Московския университетъ. Последнитѣ ми изпити бѣха се свършили и азъ се готвѣхъ да замина за България. Голѣмото и въодушевено движение не само въ Москва, но и въ цѣла Русия около празненствата за Пушкина, паметникътъ на когото се откриваше въ Москва, това голѣмо събитие ме задържа за нѣколко дни.

Като сътрудникъ на „Московскія вѣдомости“ азъ споможахъ често редакцията, дето се срѣщахъ, между друго, съ бележития философъ и писателъ Константинъ Николаевичъ Леонтиевъ, голѣмъ приятель на Каткова и сътрудникъ въ неговитѣ издания „Московскія вѣдомости“ и „Русскій вѣстникъ“. Леонтиевъ бѣше голѣмъ приятель и почитателъ и на Достоевски. Въ това време Достоевски завършваше печатането на „Братя Карамазови“ въ „Русскій вѣстникъ“.

Редомъ съ откриването паметника на Пушкина „Общество любителей российской словесности“ уреждаше нѣколко тържествени заседания въ „Благородното събрание“. Тукъ щѣха да говорятъ, между друго, Тургеневъ, Достоевски и Аксаковъ. Менъ се искаше всѣкакъ да мога да чуя тѣзи корифеи на руското слово и на руската мисълъ. За това азъ бѣхъ искалъ на Леонтиева моето горешо желание и поискахъ неговата препоръка, за да мога да си доставя входенъ билетъ. Леонтиевъ ми обеща и на следующата среща въ читалния салонъ на „М. в.“, като ми връчваше билета, той ми посочи приведената бледна, изнемощѣла като мъртвецъ фигура на Достоевски и каза: „Благодарете нему, защото нему се дължи този билетъ, който ви давамъ“.

Съ чувство на благоговѣйна почитъ, азъ се приближихъ при Достоевски и Леонтиевъ ме представи.

— А, български студентъ! — заинтересува се Достоевски. А отъ где сте именно?

Съвсемъ на кжсо азъ отговорихъ и съ стѣснение пояснихъ, че азъ съмъ свършилъ вече юридическия факултетъ и заминавамъ за родното си мѣсто, гдето предполагамъ, че ще получа служба по сѣдебното ведомство.

— Високоблагородна задача е тази на сѣдята и вие сте щастливи, че ще можете въ една възродена и освободена България да поработите на туй, което е най-великата задача въ една държава, за единъ народъ. Носете високо знамето на правдата и на научната истина. . . И додето произнесе тѣзи думи, „сторожътъ“ на Каткова дойде да го покани, като му каза — „Михаилъ Никифоровичъ Васъ ждетъ“.

Подиръ два-три дни азъ присѣтствувахъ на това историческо заседание — 8 юний, — когато щѣше да говори Достоевски. Грамадниятъ салонъ на „Благородното събрание“ бѣше препълненъ съ хилядна публика слушатели. Имаше представители отъ всички слоеве на обществото: мъже и жени, писатели, публицисти, професори, общественици, търговци, студенти и студентки. На срѣдата на залата бѣше устроена и богато накичена съ зеленини трибуната, издигната, за да могатъ да се виждатъ ораторитѣ.

Предниятъ день бѣше говорилъ Тургеневъ. Тургеневъ бѣше говорилъ съ голѣма елѣгантностъ, като подчертаваше значението на Пушкиновиятъ празникъ, по случай на който рускиятъ народъ тържествено доказваше, че цени своитѣ видни поети, писатели и свѣтила. Пушкинъ е не само първия народенъ поетъ, но и руски учителъ. Той е народенъ поетъ, както за Германия е Гете, за Франция Молиеръ, за Англия — Шекспиръ. Въ борба, завещана нему отъ историята и отъ Пушкина, руското общество върви напредъ подъ едно свѣтло знаме. Това свѣтло знаме вика всѣкиго да признае, че рускиятъ народъ има право да се нарича великъ. Речъта

на Тургеневъ бѣше извикала сърдечни овации и продължителни ржкоплѣскания.

Съ голѣмо вълнение и трепетъ, събранитѣ очакваха сега да заговори Достоевски. Не смѣя да мисля, че съмъ въ положение да предамъ съ мои думи впечатленията, които изнесохъ отъ историческата речъ на гениялния писателъ. Туй, което видѣхъ, чухъ и преживѣхъ не подлежи на никакво описание.

Достоевски почна да говори не много високо, но ясно, отчетливо и гласа му, макаръ доста слабъ, пронизваше така дълбоко душата, че всѣка негова дума, сякашъ падаше въ съзнанието. . . Цѣлото хилядно събрание бѣше се преобърнало на слухъ. Личеше, че има въ тази срѣда извънредно повишено настроение, крайно изострено внимание, трепетно вълнение. Стори ми се не само, че нѣма никакъвъ шопотъ, ами като че ли и никакво дишание на тази маса не се усѣщаше. Не само погледитѣ и вниманието, сякашъ душитѣ, сърдцата, битието на всички присѣтствующи, бѣше се впило въ образа на оратора.

Слушалъ съмъ много оратори — и руски и чужди — общественици, професори и писатели, — голѣми майстори въ политическото и сѣдебно витийство, но таквозъ чудо нито до тогазъ, нито отъ тогазъ насетне азъ съмъ виждалъ. Бледниятъ и сухиятъ ликъ на Достоевски сякашъ бѣше и проникнатъ отъ нѣщо неземно и окръженъ съ нѣкакъвъ ореолъ, той пленѣше чудотворно хилядната маса, превърната като че ли въ единъ човѣкъ, въ единъ слухъ.

Почна Достоевски безъ всѣкакви предисловия и предговори. Той не произнесе даже обикновената въ такива случаи формула: „Господа и госпожи!“ — той почна така: „Пушкинъ е явление извънредно и, може би, единствено явление на руския духъ — е казалъ Гоголь. Азъ ще прибавя отъ себе си и пророческо“.

Вниманието бѣше изострено. Сякашъ всички почувствуваха, че предстои да чуютъ не красиви фрази, но потресни думи, цѣло откровение, цѣло пророчество. Достоевски схвана този сублименъ моментъ и той подчерта: „Да! Въ неговото явление се заключава за всички насъ руси нѣщо безспорно пророческо“. И ораторътъ обясни, какъ разбира той пророчеството на Пушкина. И той раздѣли периодитѣ на дейтелността на Пушкина на три, като излагаше, че въ първия периодъ Пушкинъ е подражавалъ на нѣкои европейски поети, но че и тогазъ той е билъ самостоятеленъ и дълбокъ въ съзнанието си. Тукъ Достоевски изтъкна на първо мѣсто типътъ на Алеко, героя на поемата „Циганы“, въ която се изразява силна, дълбока, свършенна руска мисль, „тоска“ и дирене щастие, после допълнена въ „Онѣгинъ“. Алеко е нещастенъ скиталецъ въ

родна земя, откъснатъ отъ народа, който дири правда, мирови идеали въ лоното на природата, дири щастие не само лично, руско, но свѣтвно. И следъ очарованието си отъ Земира, отъ която ожидаше изходъ отъ мъката си, при първото си сблъскване съ действителността, той не издържа и обагря своитѣ ржце съ кръвь. И циганитѣ го изгонватъ „безъ отмъщение, безъ злоба величаво и простодушнo“ :

„Оставъ насъ гордый челоувѣкъ.
Мы дикьи, нѣтъ у насъ законовъ,
Мы не терзаемъ, не казнимъ“.

Цѣлата зала гърми отъ ржкоплѣскания, които се повтарятъ много често, но които скоро и напълно утихватъ, за да се чуютъ тихитѣ, пронизвателни и пленителни мисли и думи на Достоевски.

И Достоевски обяснява, колко дълбоко значение има решението на този „проклетъ въпросъ за народната вѣра и правда:“ „смири се гордъ челоувѣче и преди всичко сломи своята гордостъ. И се потруди да работишъ на родната нива. Правдата не е вънъ отъ тебе, а въ твоя собственъ трудъ надъ себе си. Нийде нѣма мирова хармония, нито у циганитѣ, ако ти самъ не си достатъчно достоенъ зарадъ нея“. Сега, въ началото на второто столѣтие подиръ великата Петровска реформа, такъвъ човѣкъ именно се бѣ появилъ. Да, но огромното болшинство отъ руски интеллигентни и тогазъ — при Пушкина, както и сега, служатъ мирно, тихо, като чиновници. Или всѣкакъ гледатъ да спечелятъ пари, или даже съ наука се занимаватъ, четатъ лекции, играятъ на преферансъ и не мислятъ да бѣгатъ въ цигански табори или другаде, въ мѣста, които отговарятъ на нашето време. И Достоевски осжди тѣзи, които сж се откъснали отъ народа. Да бѣха се явили поне десетина таквизъ избрани отъ огромното болшинство, та чрезъ тѣхъ не щѣше да бжде тѣй заспало, спокойно. Алеко дири правдата. Той тжжи за природата, оплаква се отъ свѣтското общество, има мирови стремления и плаче за загубената правда, която не може да намѣри. А никога нѣма да разбере той, че правдата преди всичко е въ него самия.

Тука въ залата се почувствува едно особено раздвижане, даже чуха се, хълцания, ридания.

Достоевски премина къмъ „Евгеній Онѣгинъ“. Той каза, че въ него е вплотенъ реалния руски животъ съ таквазъ творческа сила, каквато не е имало до Пушкина, та и подиръ него. Евгений Онѣгинъ е сжщиятъ Алеко. Но тукъ е изобразена и Татьяна — типъ твърдъ, който стои здравата на своя почва. Тя е по-дълбока отъ Онѣгинъ и, безспорно, поумна отъ него. Съ благороденъ инстинктъ тя предчувствува

где и въ какво е правдата. Това е положителенъ типъ. Типъ на положителната красота. Това е апотеозата на руската жена, която апотеоза се изтъква по-особно въ последната среща на Татьяна съ Онѣгина въ Петербургъ.

Достоевски каза, че такъвъ положителенъ типъ на руска жена почти не е повторенъ въ руската художествена литература, освенъ, може би, въ образа на Лиза въ „Дворянското гнѣздо“ на Тургенева. Тука Тургеневъ, който стоеше малко на страна отъ трибуната срещу оратора, развълнуванъ и, както узнахъ отпосле, съ сълзи на очи се навежда и вади кърпа, за да отрие сълзигитъ си.

Достоевски продължава да описва Онѣгина и Татьяна. Онѣгинъ не бѣше оцененъ въ селото, при първитѣ си съ нея срещи. Въ тази бедна девица въ село той не бѣ забележилъ нейното съвършенство. Този безспокоенъ мечтателъ не е могълъ да я узнае и оцени. Той не я узна и разбра и отпосле; когато тя бѣше вече знатна дама, когато тя бѣше съпруга на генералъ. Тя прекарва единъ животъ мимо него, неузнавана и неуценена и въ това е именно трагедията на тѣхния романъ. А Татьяна го бѣше узнала, и оценила още въ селото. Когато тя го посети тамъ въ неговия кабинетъ и разгледва книгитѣ, предметитѣ, тя искаше да разбере: що за човѣкъ е този Онѣгинъ? И тя се пита: „не е ли той пародия?“

А въ Петербургъ дълго време, при нова среща, тя вече го знае съвършено. И тукъ тя бѣше си останала досущъ онази Таня, предишната селска мома. Тя не се е извратила отъ разкошната си обстановка. Напротивъ, смазана отъ разкошния петербургски животъ, тя страда. Тя ненавижда своя санъ на свѣтска дама. И когато Онѣгинъ я обикаля, прави ѝ предложение, тя твърдо и решително му прави своя величественъ отказъ съ думитѣ:

„Но я другому отдана
И буду вѣкъ ему вѣрна“.

И тѣзи натъртени, но спокойно произнесени думи бѣха посрѣщнати съ новъ избликъ отъ трепетни вълнения, хълцания и ридания, между дамитѣ, между студентитѣ, между цѣлото тука събрано общество, а Достоевски бърза да обясни. „Да, това бѣше именно апотеозата на руската жена. Рускинята смѣло може да отиде подиръ тогозъ, въ когото тя вѣрва и това тя го е доказала. Но тя е дадена на друго и ще му бжде вѣрна до гробъ. Интересно! Кому е тя дадена? И каква обязаность има тя къмъ него? На този старецъ генералъ, когото тя не може да обича, защото люби Онѣгина? За генерала тя се е оженила, защото това е искала майка ѝ съ сълзи, а въ обидената, наранена нейна душа е

имало само отчаяние, никаква надежда, никакъв лъчъ за щастие. Да, тя е върна на този генералъ, на своя мъжъ, честенъ човѣкъ, който я обича, който я уважава и се гордѣе съ нея. Че какво, ако майка ѝ я е молила, ами нали тя самата е дала своето съгласие? Нали се е клела, че ще му бжде върна жена? Той сега е нейнъ мъжъ и измѣната ѝ ще го покрие съ позоръ, съ срамъ и ще го убие. А нима може, пита Достоевски, човѣкъ да основава своето щастие върху нещастieto на другиго? Щастieto не е само въ наслажденията отъ любовъ, а и въ висшата хармония на духа. Какъ ще бжде спокоенъ духътъ, ако се извърши нечестенъ актъ?

Мислитѣ и думитѣ на Достоевски, съкратени отъ мене, държаха въ трепетно вълнение цѣлата аудитория. Това бѣше единъ върховенъ моментъ, когато всички сякашъ се прекланяха предъ свѣтлия образъ на Татьяна, предъ ореола на нейната чистота, на нейната смѣлостъ и на нейната вѣра въ това, което трѣбва да бжде. Ораторътъ подчертава, че както понапредъ Алеко къмъ Земфира, така и Онѣгинъ се стреми къмъ Татьяна, като дирмъ въ нова „причудлива фантазия“ разрешението на своето скиталчество. И Татьяна отдавна бѣше забележила това. Тя разбираше, че въ сжщностъ той люби своята нова фантазия, а не нея смирената, както и понапредъ, Татьяна. И тя, като дълбока и твърда душа, която не може да даде тъй съзнателно своята светиня на позоръ, тя не отиде и не можеше да се поведе подиръ Онѣгина.

Тя каза: „Но азъ съмъ дадена другиму и ще му бжда върна до край“.

Ораторътъ завърши своята речъ съ една оценка на последния периодъ отъ деятелността на Пушкина. Въ този периодъ той представлява нѣщо почти чудесно, нечуто и невидено до сега у никого. Наистина, въ европейскитѣ литератури е имало художествени творци отъ грамадна величина — Шекспировци, Сервантесовци, Шиллеровци — но никой не е ималъ способността за свѣтовна отзивчивостъ, както Пушкинъ. И тази способностъ, най-главната способностъ на нашата националностъ, каза Достоевски, Пушкинъ раздѣля съ нашия народъ и зарадъ това, най-главно, той е народенъ поетъ. Даже у Шекспира италианцитѣ почти навсѣкжде сж англичани. Пушкинъ отъ всички мирови поети обладава свойството да се превъплощава напълно въ чуждата народностъ. И Достоевски приведе доказателства отъ нѣколко творения на великия Пушкинъ. Пушкинъ, щомъ се досѣга до народната сила, самъ съзнава великото бждно назначение на тази сила. Той се досѣца за действието на тази сила и за това той е пророкъ.

И ораторътъ завърши съ нѣколко все така проникновени думи за значението на Петровската реформа, за прие-

мането ѝ отъ руския народъ, който непосредствено и напълно е разбралъ целта за едно жизнено възсѣединение всечеловѣческо. Инстинктивно рускиятъ народъ е тръгналъ къмъ всеобщото, общечеловѣческо възсѣединение съ всички племена отъ арийския родъ. Да, назначението на руския народъ е всеевропейско, всемирно. Да станешъ истински русинъ, значи да станешъ братъ на всички хора, да станешъ ако щѣте всечеловѣкъ.

И още единъ пжтъ Достоевски подчертава, че всичко това славянофилство и западничество у насъ е само едно недоразумение, макаръ исторически и необходимо. За истинския русинъ Европа е сждбата на цѣлото велико арийско племе, както самата Русия, защото нашата сждба е всемирность и не съ мечъ добита, а съ силита на братство и на братско стремление къмъ възсѣединение на хора. И, наистина, въ тѣзи два вѣка на своята политика Русия не е ли служила безкористно на Европа повече отколкото сама на себе си? О, народитѣ на Европа и не знаятъ, колко ни сж скжпи! Да станешъ истински русинъ ще значи: да се стремишъ да внесешъ примирение въ европейскитѣ противоречия, да посочишъ изходъ на европейската мжка въ своята руска душа, всечеловѣчна и гезсѣдинающа, да вмѣстишъ въ нея съ братска любовъ всички наши братя, а, въ края на крайщата, може би и да кажешъ окончателното слово на великата обща хармония, на братското окончателно съгласие на всички племена споредъ Христовия евангелски законъ. Че какво, ако нашата земя е бедна. Тази бедна земя въ робски видъ е изходилъ, като я благославялъ, Христосъ. Та и самъ той не бѣше ли се родилъ въ ясли? Да бѣше живъ Пушкинъ всичко туй не щѣше да бжде фантазия. Сами ний щѣхме да престанемъ да гледаме на себе си недовѣрчиво, високомѣрно и, може би, щѣше да има по-малко недоразумения и спорове, отколкото ние видимъ. Достоевски завърши: „Но Богъ е сждилъ иначе. Пушкинъ умрѣ въ пълното развитие на своитѣ сили и безспорно отнесе съ себе си въ гробъ една велика тайна. И ето сега ний безъ него отгатваме тази тайна“.

Когато свърши и взе да слазя отъ трибуната, около Достоевски се приближиха много слушатели. Тѣ протѣгаха ржце си къмъ него, мнозина му се кланѣха отдалечъ, а ржкоплѣсканията нѣмаха край. Една невиджана овация го въздигаше, мнозина го прегръщаха, мнозина, които даже не се познаваха, се прегръщаха, обещаваха си единъ другимо братство, сякашъ че си даваха дума да бждатъ по-добри, да дарягъ и видягъ народната правда и да живѣягъ по руски, а не по чуждеземски, даваха си дума да гонягъ идеала: „правда и братство въ всичко“. Мнозина викаха: Вий отгадахте тайната, Вие разрешихте кризата и мжчното положение

ние, което преживяваме всички. До него се приближават двама старци и му казват: „20 години ние бѣхме другъ другиму врагове и си вредяхме; сега вече ние се помиряваме“.

Въ едно обяснение къмъ своята речъ Достоевски казва, че, редомъ съ славянофилитѣ, които го прегръщали, тукъ на естрадата приближили се къмъ него да му стиснатъ ржката и западници, и не какви годе отъ тѣхъ, а предни представители на западничеството, които занимаватъ въ него първа роля, особено сега. Тѣ, казва той, ми стискаха ржката съ горещо и искрено увлѣчение, както и славянофилитѣ и наричаха моята речъ гениална и нѣколко пѣти напиряха на тази дума и повтаряха, че тя е гениална“.

Нѣма да се спирамъ върху потресното впечатление, което направиха заключителнитѣ думи на Достоевски. Ще прибавя само, че имаше много припадвания, много дами бѣха изнесени навънъ отъ салона. Веднага се затекоха и приготвиха грамаденъ вѣнецъ отъ зеленина и цвѣтя, съ който да вѣнчѣятъ оратора. Аксаковъ се хвърли на шията му, Тургеневъ, кланяйки се, пристѣпвайки полека, отиде направо при Достоевски и му стисна ржка, Аксаковъ и Тургеневъ го поведоха подъ ржка. Най-после председателтъ съ отчаяно звѣнтение откакъ въдвори, макаръ слабо, една тишина, даде думата на Аксакова, който трѣбваше да говори следъ Достоевски. Безъ да се качи на трибуната, Аксаковъ каза: „Не мога и не искамъ да говоря вече следъ тази речъ на Достоевски. Тази речъ е *събитие*, въ нея всичко е обяснено, всичко е ясно. Отъ този моментъ нѣма вече славянофили, нѣма и западници. Ето на, Тургеневъ е съгласенъ съ мене“.

Публиката все пакъ настоя и Аксаковъ произнесе и своята речъ, макаръ въ откъслечи и съкратено.

Пушкиновата речъ на Достоевски сякашъ бѣше неговата лебедова пѣсенъ. Следъ нея той не живѣ и една година. Той се помина физически, но той е живъ до сега, той ще живѣе още десетилѣтия и вѣкове, защото гениитѣ не умирагъ, пророцитѣ пребиваватъ въ свѣта презъ вѣкове, запаленитѣ отъ провидението вѣковни лампади не угасватъ, никога не угасватъ.

Ат. Илиевъ.

Математика и психология.

Една отъ мечтитѣ на по-старитѣ психолози бѣ да изградятъ психологията върху почвата на математиката. Прилагането на математиката въ областта на физичнитѣ явления се оказа необикновено плодносно. Но тогава защо да не се приложи тя и въ областта на душевнитѣ явления? Нѣкои психолози дори считаха, че психологията би могла да стане екзактна наука само съ помощта на математиката. Така възникнаха опититѣ да се установятъ известни числени отношения между душевнитѣ явления.

Тия опити, наистина, срещнаха сериозни затруднения още въ отправната си точка. Още при опредѣляне на основната единица за измѣрване на душевното. Къмъ каква единица трѣбва да прибѣгне психологътъ когато всички мѣрки, съ които разполагаме, сж приложими само къмъ пространствената действителностъ? Съ метъра измѣрваме дължината на линии, съ квадратния метъръ измѣрваме едновременно дължината и ширината на плоскоститѣ, съ кубическия метъръ — дължината, ширината и височината на тѣлата. Всички тия мѣрки за измѣрване предпоставятъ възможността за известно пространствено нанасяне; самитѣ тѣ сж възникнали чрезъ нанасяне върху известенъ пространственъ предметъ, къмъ който винаги можемъ да се повърнемъ за справка, въ случай, че се осъмнимъ въ точността на самия уредъ за измѣрване. Метърътъ, напимѣръ, може да запази своята дължина благодарение на своя първообразъ, който се пази въ Парижъ. Този първообразъ, отъ своя страна, може да се възстанови чрезъ раздѣляне Гринвичкия меридианъ на 40,000,000 части. А отъ това следва, че метърътъ може да се нанесе по този меридианъ 40,000,000 пжти.

Това, което важи за метъра, като мѣрка за измѣрване на дължината, важи за квадратния метъръ, важи и за кубическия метъръ, защото тия мѣрки възникватъ отъ нанасянето на метъра въ посоката на пространственитѣ измѣрения, — дължина и ширина, или дължина, ширина и височина. Сжщото важи, най-после, и за единицитѣ мѣрки, чрезъ които измѣрваме тяжеститѣ и силитѣ. Единъ грамъ е тегло на дистирираната вода, която заема единъ кубически сантиметъръ, а единицага сила се получава като издигнемъ единъ килограмъ на единъ метъръ надъ плоскостта, която му служи за опора. Метърътъ, изобщо, лежи въ основата на всички мѣрки за измѣрване и не е чудно, че налага върху тѣхъ отпечатъка на своя пространственъ характеръ. Всички мѣрки за измѣрване предпоставятъ геометричното измѣрване на пространството, а отукъ произтича възможността да се дѣлятъ